

sig den skåret ned til to replikker. Socialdemokraten siger til kommunisten: »Du er tilhænger af diktatur og slavelejre og har derfor ingen legitimitet indenfor arbejderbevægelsen!«, hvortil kommunisten svarer: »Hvad lavede du under krigen?«. Ikke at denne ikke-dialog nogensinde fandt sted i virkeligheden. Men i billedlig forstand gjorde den. Og der er ingen tvivl om, at den legitimitet kommunisterne faktisk havde i arbejdernes øjne, den havde de ikke mindst fået i kraft af modstanden mod nazismen.

Men én ting er den socialpsykologiske betydning af besættelsen. Noget andet – omend sammenhængende hermed – er socialdemokraternes og kommunisternes faktiske forståelse af deres egen indsats. I hvilke termer forklarede de sig selv og deres tilhængere, hvad de havde foretaget sig og hvilken betydning det havde?

Vi skal i det følgende analysere nogle af de tilløb til selvforståelse, som har hel- eller halvofficiel karakter. Der er ved siden af disse en lang række erindringsværker, som har andre opfattelser, som vi ikke her skal komme ind på.

1.

Ansvarlighedens dilemmaer

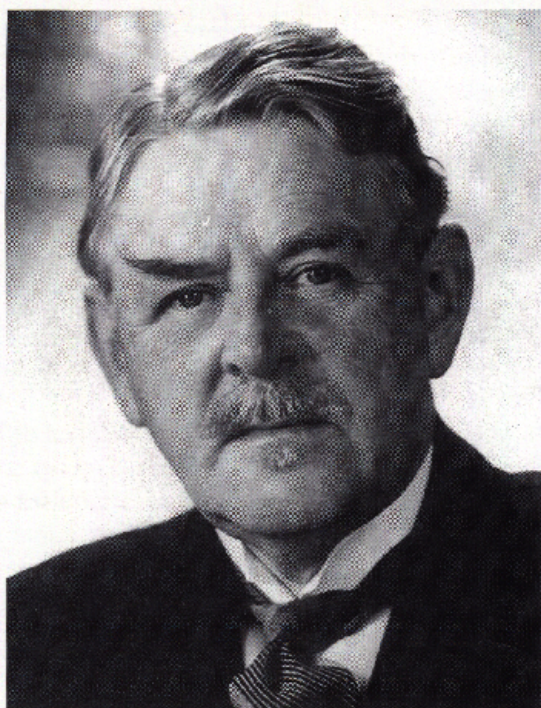
Besættelsestiden i den socialdemokratiske selvforståelse

Al politik er allerede, medens den bliver til, en bearbejdelse af fortiden, eksplicit eller implicit. Den socialdemokratiske politikformulering under besættelsen opviser mange tegn på iver efter at overbevise eftertiden om dens rationalitet og eneste mulige/ansvarlige for Danmark under de givne betingelser.

Allerede det kvantitative omfang af socialdemokratisk historieskrivning om besættelsestiden demonstrerer, at denne udgør et væsentligt problem. Som *parti* har Socialdemokratiet produceret langt fyldigere fremstillinger og debatindlæg end nogen anden politisk gruppering.² Hovedlinjen i partiets egen tolkning blev grundlagt allerede under besættelsen, da der kort efter bruddet den 29. august 1943 i samarbejde med forlaget Fremad blev nedsat en redaktionsgruppe til forberedelse af en større fremstilling. Redaktionen bestod af bevægelsens topfolk, tidligere statsminister Vilhelm Buhl, den midlertidigt fratrådte formand, Hans Hedtoft, formanden for DsF, Ejler Jensen og som hovedredaktør, folketingsmand og professor Hartvig Frisch.

I den oprindelige plan skulle værket omfatte to bind, en generel politisk del og en speciel del med analyse af udviklingen i alle dele af sam-

Vilhelm Buhl (1881-1954) blev tidligt medlem af Socialdemokratiet. I 1908 blev han cand. jur., 1915-20 formand for Studenter-samfundet. I 1907 blev Buhl ansat i Københavns skattevæsen og var fra 1924 skattedirektør i København. Fra 1920, da han blev medlem af den faste voldgiftsret, fik Buhl nære forbindelser med fagforeningerne. I 1932 indvalgte Buhl i Landstinget, 1936-37 repræsentantskabsmedlem af Nationalbanken og i 1937 medlem af forfatningskommissionen. Allerede i 1933 ønskede Stauning at han skulle

overtage finansministerposten, men først i 1937 indvilligede han heri. I 1939 blev han medlem af Folketinget. Han bevarede sin post i samlingsregeringen af 8.7.1940. Buhl varetog statsministeriet under Staunings sygdom i 1942, og dagen efter dennes død udnævntes han den 4.5.1942 til statsminister. Buhl nedlagde sin post som statsminister den 5.11.1942. Han var statsminister i befrielsesregeringen, der sad til 30.10.45. I regeringen Hans Hedtoft 1947-1950 blev Buhl efter eget ønske minister uden portefølje men var i realiteten økonomiminister med en vicestatsministers autoritet. Han forblev som medlem af folketinget til 1953. Billedet viser Buhl fra perioden som finansminister. (ABA)

fundslivet. Men fremstillingerne svulmede op, og *Danmark besat og befriet* udkom i tre bind, første bind i efteråret 1945, andet bind i 1947 og tredje bind i 1948. Hartvig Frisch skrev i bind 1 og 3 den store sammenhængende fremstilling om den almindelige politiske udvikling under besættelsen, med den 29. august 1943 som skæringsdato mellem bindene, mens bind 2

er et samleværk, hvor 17 forfattere behandler økonomisk-socialle og kulturelle forhold samt den indre udvikling i partiet og fagbevægelsen.

Værket som helhed er en imponerende arbejdspræstation, og ikke mindst Hartvig Frisch' skildring hævder sig, med Hans Kirchhoffs ord endnu »som den ypperste blandt de større oversigtsarbejder om besættel-
sestidens historie.« Frisch' nærhed til de centrale beslutningstagere – han var også efter fratagelsen af sine officielle politiske poster i november 1940 medlem af socialdemokratiets partiråd – giver ham mulighed for at meddele adskilligt om beslutningssituationer og personer, som vanskeligt kan belægges kildemæssigt. Skildringen er ydermere båret af den »klarhed og kraft«, som altid karakteriserede Frisch i skrift og tale. Men forfatterskabets styrke som levning er, som Hans Kirchhoff har påpeget, »naturligvis også dets svaghed som beretning: *Besat og befriet* er et stærkt og ensidigt forsvar for den førte samarbejdslinje, og herunder naturligvis særligt Socialdemokratiets rolle heri. Og den er fra tid til anden klart tendentiøs i sine fortællelser, i sit kildeudvalg og i sin kildebehandling. At værket i dag fremstår som primær kilde til mange oplysninger om interne partiforhold er naturligvis et plus, men gør det ikke mindre vanskeligt at arbejde med eller kontrollere.«³

Som et markant eksempel på tendentiøs kildebehandling har Kirchhoff analyseret Frisch' manipulatoriske gengivelse og tolkning af Hans Hedtofts tale den 13. februar 1941 til partiets rigsdagsgruppe og hovedbestyrelse, da han var blevet tvunget til at træde tilbage som partiformand. Ved snilde tilskæringer lykkes det Frisch at få Hedtoft til at fremstå som fortæller for et (snarligt) brud med besættelsesmagten, et brud af den art, der indtraf den 29. august 1943. Tolkningen er klart uholdbar. Eksemplet er et blandt flere i en fremstilling, der iøvrigt fremtræder overordentlig konsistent og overbevisende.

I helhedssynet på Socialdemokratiets linje under besættelsen er såvel Frisch' fremstilling som værket i dets helhed båret af tre k'er: kontinuitet, konsensus og komplementaritet. Kontinuitetsbetragtningen har to sider. Dels ses den politiske linje under besættelsen, navnlig dens første år, som en videreførelse af 1930'ernes politiske kurs. Med socialdemokratiet som det førende parti repræsenterede regeringen den nationale interesse med ansvar for opretholdelse af statens/nationens enhed og institutionernes funktionsdygtighed. Det handlede med Frischs' ord om at fortsætte »Dagens Gerning« og ikke sætte nationens eller demokratiets eksistens på spil. Derfor var en tilpasning til besættelsesmagts krav og behov uomgængelig, og derfor var aktiv modstand uantagelig. Den måtte bekæmpes

i ord og handling og blev det også ud over bruddet i august 1943. Det er den anden side af kontinuiteten: den ubønhørlige modstand mod modstanden, selv om den efterhånden blev modificeret noget, jævnt før nedenunder.

Enkelte artikler i bind to af *Danmark besat og befriet* diskuterer direkte kontinuitetstesen. Jens Otto Krag indleder således sit afsnit om »Byerhvervene og Krigsøkonomien« med overskriften »Kontinuiteten brudt« og samme tankegang findes i Oluf Carlssons afsnit om »Socialdemokratiet under Besættelsen«. Men det faktiske indhold i deres artikler demotiverer denne tese om et kontinuitetsbrud i 1940. Bruddet er der naturligvis i det ydre, men politikens inderste kerne var uforandret.⁴

Konsensuslinjen er det andet karakteristiske træk i den socialdemokratiske historieskrivning. Det overvældende flertal af befolkningen stod bag den nationale samling og tilpasningspolitikken over for tyskerne. Frisch opererer med begreber som »den nationale Front« og »den nationale Modstandsvilje«, som blev etableret i de første dage og måneder efter den 9. april 1940.⁵ Med disse begreber – værket er skrevet i 1945 – vil han på det nærmeste erobre modstandsbegrebet fra modstandsbevægelsen. Den nationale samlingspolitik havde to gensidigt afhængige effekter. For det første sikrede den det danske demokrati, dets institutioner og organisationslivs overlevelse i hvert fald indtil den 29. august 1943. Det gav Danmark en særstatus i forhold til stort set alle andre besatte eller erobrede lande.

For det andet hang kompromisserne med tyskerne meget nøje sammen med bekæmpelsen af de danske nazister. Samlings- og tilpasningspolitikken skulle »ride den danske Nazisme til Døde«. Og det lykkedes. Senest ved valget i marts 1943 blev »Nazismens Fallit« i en danske befolkning endelig fastslået.⁶

Besættelsen fremkaldte en »Magtforskydning« i Danmark, og den nationale samling krævede sine omkostninger af arbejderklassen. Arbejderne betalte den sociale pris, fordi borgerskabet og gårdmændene og navnlig partiet Venstre i ly af den nationale samling førte renlivet klassepolitik. Men fagbevægelsen måtte acceptere dette for at hindre, at socialdemokratiet mistede indflydelse i regeringen, hvorved vilkårene »ville blive ulige hårdere for Arbejderklassen.«⁷ I Eiler Jensens og Kaj Bundvads store kapitel om »Fagbevægelsen under Krig og Besættelse« lægges der ikke skjul på, at fagbevægelsen var i defensiven, at den måtte sluge mange ubehagelige indgreb og forringelser, og at enkelte personer svigtede den nationale linje. Men i det store billede var det afgørende, at Bevægelsen stod fast og derved »blev et værdifuldt led i den nationale Sam-

Eiler (Aage) Jensen (1894-1969). Efter en fattig barndom kom Eiler som fjortenårig ud at sejle. Efter treethalvt år til søs gik han i land og blev arbejdsmand. Han var med i den socialdemokratiske ungdomsbevægelse, ligesom han var tillidsmand på flere arbejdspladser. 1925 opfordredes Eiler Jensen til at blive formand for Lager- og pakhusarbejdernes Fagforening. Han blev valgt og sad som formand indtil 1936 (det sidste år tillige som medlem af Arbejdsmands forbundets hovedbestyrelse), hvorefter han forlod posten for at blive sekretær i DSF. P.g.a. uventede dødsfald blev Ei-

ler Jensen i 1939 næstformand i DsF. Da Lauritz Hansen i 1942 blev minister, konstitueredes han som formand og valgtes året efter til formand (1943-1967). Eiler Jensen var medlem af Folketinget 1945-47 og sad herefter i Landstinget til dets ophævelse i 1953. Billedet er taget den 9.11.1942. (ABA)

arbejde, der etableredes mellem de demokratiske Bevægelser i Samfundet. Dansk Fagbevægelse tog sin Tørn som Værner for det danske Demokrati.«⁸ I tolkningen af fagbevægelsens problemer i de første besættelsesår mobiliseres 30'ernes totalitarismeteori: fagbevægelsen blev i lige grad klempt mellem kommunister og højrefløj. Kommunisterne fortsatte (i hvert fald indtil 22. juni 1941) med at anklage de faglige ledere for forræderi mod arbejderklassen, og højrefløjen (nazister og adskillige borgerlige) ønskede i virkeligheden at smadre fagbevægelsen. Over for disse kræfter og erfaringerne med nazisternes opløsning af de faglige organisationer i andre lande måtte alle andre hensyn vige.

Hartvig Frisch (1893-1950) dr. phil. 1941, professor i klassisk filologi ved Københavns Universitet (1941-48) er i dag mest kendt for sin bog »Pest over Europa« (1933). 1926 blev han medlem af folketinget for Socialdemokratiet. 1935-1940 var Frisch folketingsgruppens formand samt politisk ordfører. Desuden var han medlem af Udenrigspolitisk Nævn 1935-41 (efter krigen blev han formand 1945-47). Frisch var delegeret ved FN 1945-47 og undervisningsminister 1947-50. Billedet, der er taget senest i 1942, viser Hartvig Frisch i midten af billedet i samtale med Holger Larsen tv. og statsminister Thorvald Stauning th. (ABA)

Den tredje gennemgående linje i den socialdemokratiske tolkning af besættelsestiden er forsøget på at harmonisere forholdet mellem politikernes samarbejdspolitik og den aktive modstand, eller rettere at betragte de to politikformer som komplementære. Begge repræsenterede i virkeligheden modstand, men med forskellige midler. Hos Hartvig Frisch udmøntes tankegangen i begrebsparret *besindighed og tapperhed*. I hans afsluttende sammenfatning præsenteres forholdet således: »Hele den nationale Samling, Alsangen, Grundtvig, Danmark i 1000 Aar, den aandelige Kultursammenhørighed, den stiltiende og tyste Kæde af alle

Lag og Klasser, som det var vidunderligt at opleve i en Tid, da Hitlerismens Magt var paa sit højeste, det var en blid og stille Magt, et udslag af høj Kultur, men trods alt ikke nok. Her bragte den underjordiske Frihedskamp Fuldendelsen, Viriliteten.«⁹ Selv om virilitet stod i meget høj kurs hos Frisch, og selv om han er fuld af beundring for en række af de ledende frihedskæmpere, er det trods alt en lidt fattig karakteristik af modstandsbevægelsen.

Den aktive modstandskamp var et nødvendigt, omend underordnet led i en samlet befrielseskamp, hvor den nationale samling og tilpasningen udgjorde hovedkraften. Jens Otto Krag udtrykte det endnu mere bramfrit i sit defensorat for samarbejdspolitikken: »De Kritikere af den førte Politik, der bagefter stillede Krav om en stejlere Linie, burde være forpligtet til samtidig at klargøre for Befolkningen, hvad et andet Valg sandsynligvis havde kostet. Ligeledes burde de gøre Rede for, om de Maal, der blev efterstræbt gennem den »danske Linie«, kunde være naaet i større Omfang ved en anden Politik. Mener Kritikerne, at andre Maal burde være sat i Stedet, maa de for det første indrømme, at det næppe var den danske Befolknings Ønske i Tiden før Sommeren 1943, og for det andet, at man ikke samtidig kan forfølge de Maal, den »danske Linie« efterstræbte og delvis naaede, og saa dem, der laa gemt f. Eks. i Udtrykket »norske Tilstande«.»

Og Krag slutter: »Disse bemærkninger gælder Generallinien i dansk

Jens Otto Krag (1914-1978), der kom af beskedne kår, blev 1932 medlem af DSU og samme år lokalformand. 1940 blev Krag cand. polit. Studierne finansierede han ved arbejde i valutacentralen og fra 1936 i det nyoprettede Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. Fra 1938 skrev Krag jævnlige artikler i Socialdemokraten og i fagbevægelsens blade. 1940 vendte han tilbage til valutacentralen, der skiftede navn til direktoratet for vareforsyning, hvor Krag i 1945 blev kontorchef. Han var en af de ledende ved udarbejdelsen af Socialdemokratiets nye partiprogram »Fremtidens Danmark« (1945). Samme år afløste Krag Niels Lindberg som kontorchef i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. 1947 blev Krag medlem af folketinget samt minister for handel og forsyning (1947-50), 1950-52 økonomisk rådgiver ved ambassaden i Washington. Fra 1953-72 beklædte Krag en række ministerposter i socialdemokratiske regeringer, herunder statsministerposten 1962-68 og 1971-72. Billedet viser Krag sammen med moderen i København under krigen. (ABA)

Politik, de gælder ikke som Forsvar for Scavenius, og er ikke rettet mod den Indsats, den bevæbnede Modstandsbevægelse udførte. I hvor høj grad denne var et nødvendigt Supplement til den officielle Politik, vil være fremgaaet af den forudgaaende Skildring.«¹⁰ Inden denne »supplementstese« har Krag dog – ganske vist med småt – beklaget, at der »som Følge af Mangel paa Forstaaelse og Tillid fra begge Sider opstod et Modsætningsforhold mellem disse to lige berettigede og lige nødvendige Former, som Kampen for Danmark fik.«¹¹

I sin store afhandling om Vilhelm Buhl fra 1962 uddybede Krag dette synspunkt. En »sammensmeltning af de to dele af Danmark, der bød tyskerne trods og ledte landet gennem krigen med både æren og landet i behold, er imidlertid kun af teoretisk værdi.« Mange forhold stod i vejen herfor. Politikerne undervurderede i begyndelsen modstandsbevægelsen. Der var politiske og delvis personlige modsætningsforhold. Men først og fremmest handlede det om forholdet til kommunisterne. Den indre solidaritet i Frihedsrådet omfattede også dem, og her »stod en mur, som selv okkupationens forhold ikke kunne rive ned.«¹²

Selv om vi med Krags artikel befinder os under optøningen af den kolde krigs mest tilisede modsætningsforhold til kommunisterne, er der i denne sammenhæng ingen nåde. Deres position i frihedskampen og dermed til en vis grad også i kampen om at beherske arbejderklassen, hindrede socialdemokraterne i at alliere sig med den aktive modstandsbevægelse.

I øvrigt eksponerer Jens Otto Krags afhandling eksplicit en rød tråd i de socialdemokratiske vurderinger fra Hartvig Frisch til de seneste indlæg. Det er Vilhelm Buhls positioner, der hele tiden antages som normgivende for den korrekte handlemåde.

Den parlamentariske Kommissions beretning har haft forbløffende ringe indvirkning på den socialdemokratiske historieskrivning. Den er fortsat ad Hartvig Frisch' spor. I Poul Hansens afsnit om besættelsestiden i partihistorien »En bygning vi rejser« bind 3 fra 1955 er ambivalensen over for modstandsbevægelsen endnu tydeligere. Dens indsats ydes fuld anerkendelse, men stilles samtidig i et tvetydigt lys på grund af kommunisternes stærke stilling. Poul Hansen vedkender sin store gæld til Hartvig Frisch' fremstilling i »Danmark besat og befriet«, men er i adskillige sammenhænge tilbøjelig til at skærpe holdningerne. Værket er ikke for ingen ting blevet til under den kolde krigs mest dybfrosne periode.

Socialdemokratiets defensive position trækkes hårdere op end i forlæget. På den ene side presset fra de danske nazister og i krigens første år de borgerlige forsøg på at udnytte besættelsen i en social kamp og på den

anden side kommunisternes stadige bestræbelser på at undergrave den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Trods sidespring fra enkeltpersoner (Laurits Hansen, Lindberg m.fl.) bestod arbejderbevægelsen »sindslagsprøven« i forhold til nazisterne. Poul Hansen understreger den indre mobilisering i arbejderbevægelsen, der indebar en uddybning af den »demokratiske livsindstilling« som et vigtigt element i den »folkelige samling og forsigtige modstandsvilje« i krigens første år.

Hvor det overhovedet er muligt, fremhæves de gamle (socialdemokratiske) politikeres rolle som problemløsere på bekostning af modstandsbevægelsen og Frihedsrådet. Det gælder navnlig i omtale af de store strejker i både 1943 og 1944. Intetsteds ydes der blot den mindste anerkendelse af kommunisternes indsats i modstandskampen. De karakteriseres overalt negativt, som f. eks. i forbindelse med kommunalvalgene i 1943, hvor der optrådte forskellige »arbejdersplittelseslister under forskellige betegnelser. Det var det forbudte, men aktivt underjordisk arbejdende kommunistiske parti, som gennem disse lister skød mulvarpekud op gennem det politiske livs overflade.« Poul Hansen må dog i samme åndedrag medgive, at der blandt arbejderne var en reel utilfredshed, som også manifesteredes under strejkebevægelsen i august. Her var det de valgte ledes indsats, der bragte strejkerne til afslutning i modsætning til en uheldig alliance mellem de tyske militære myndigheder, som »spillede højt spil ... i overensstemmelse med de underjordiske kræfter i byen, som stadig pustede til ilden og søgte at dæmpe de danske forhandlere som forrædere og tyskvenlige.«¹³ Adressen er ikke til at tage fejl af.

Mens kommunisternes (officielle) karakteristikkere af den socialdemokratiske arbejderbevægelse har været bestemt af DKP's ønsker om ikke at lægge hindringer i vejen for et samarbejde mellem de to partier, har tilsvarende hensyn aldrig vundet indpas i Socialdemokratiet. Selv ikke i sommeren 1945, hvor forholdet mellem partierne ellers var tåleligt afslappet, påvirkede det Hartvig Frisch i synderlig grad. Og siden har tonen fra socialdemokratisk side været ubønhørlig skarp med en (foreløbig?) kulmination i K.B. Andersens kritik af Hans Kirchhoffs disputats »Augustoprøret 1943« i 1979. Her er K.B. Andersen tæt på at fremstille kommunisterne som den egentlige hovedfjende under besættelsen, eller i hvert fald som en særdeles dubiøs aktør, hvis holdninger i sommeren 1940 sætter hele den senere indsats i et tvivlsomt skær.

Den »for dansk folkestyre farlige sommer« 1940 er den egentlige lakmusprøve, når man skal bedømme danskernes holdninger under besættelsen. Her mens Hitler stod »på sejrens tinde ... med ryggen dækket af

Stalin-Hitler-pagten« foretog kommunisterne en sidestilling af Tyskland og England i en imperialistisk krig om verdensherredømmet og placerede sig derved på en sådan måde, at det store flertal af befolkningen tog klar og skarp afstand fra dem. Omvendt »var det politikerne gennem samarbejdet på rigsdagen og ungdomsorganisationerne gennem deres samarbejde i Dansk Ungdomssamvirke, der var med til at holde den demokratiske front mod forvirring, usikkerhed, tysk og dansk nazistisk pres. I denne afgørende periode var det *dem*, der udgjorde modstanden.«¹⁴

Hvis man ikke holder dette lange historiske helhedsperspektiv for øje, går man efter K.B. Andersens mening galt i byen i tolkningen af den socialdemokratiske arbejderbevægelses holdninger og handlinger under besættelsen.

2.

Nationen, klassen og Socialdemokratiet Besættelsen og kommunisternes selvforståelse

Den første samlede analyse af besættelsestiden gav Alfred Jensen på DKPs første legale centralkomité-møde efter befrielsen den 27.-28. maj 1945, 3 uger efter befrielsen.¹⁵ Det er en analyse, som er grundlæggende præget af, at DKP havde rakt hånden ud til sammenslutning med Social-

Alfred Jensen (1903-1988), murerarbejdsmand, tilsluttede sig DSU ved slutningen af 1. verdenskrig. Her tilhørte han den fløj, der 1919 forlod Socialdemokratiet og stiftede Venstresocialistisk Parti (fra 1920 Danmarks kommunistiske parti). I 1928 blev han medlem af bestyrelsen og senere næstformand i Murerarbejdsmandenes Fagforening i Århus. I tredverne virkede Jensen som redaktør af DKP-bladet »Århus Ekko«. Fra 1939 var han medlem af Folketinget og fra midten af tredverne af DKP's centralkomité. Han arresteredes som de andre ledende kommunister i juni 1941, men undslap og indtrådte som medlem af DKP's illegale tremandsledelse under krigen. Han sad som trafikminister i ministeriet Buhl i 1945 og som medlem af Folketinget 1945-1960. Alfred Jensen spillede i de første to årtier efter besættelsen en ledende rolle i DKP's ledelse. Billedet viser ham den 7.5.1949 i færd med at aflægge beretning fra centralkomitéen. (ABA)

demokratiet. Socialdemokratiets ledelse havde endnu ikke akcepteret invitationen, men Alfred Jensen, som var enhedsforhandlingernes egentlige primus motor, var sikker på, at de måtte komme.

Analysen, som partiet udgav i pjecen *Kommunisterne under Besættelsen*, er i hele sin vurdering af Socialdemokratiet naturligvis præget af denne taktiske situation.

Overordnet er sejren over nazismen »Sovjetunionens, Vestmagternes og de undertrykte folks«, »Men den største Indsats i Kampen mod de fascistiske Hære har dog Sovjetunionen ydet« (s.3). Og »Næst efter Sovjetunionens dominerende Stilling i Kampen mod Hitler-Tyskland har Arbejderklassens Indsats haft den største Betydning«. Denne indsats har forbedret arbejderklassens situation, hvilket nu viser sig i »Dannelsen af Folkeregeringer med kommunistisk Deltagelse i de befriede Lande« (s.5).

Hvad angår den danske politik ser Alfred Jensen eftergivenheden over for Tyskland som den afgørende fejl. Samarbejdspolitikken ses som en konsekvens heraf. Socialdemokratiet nævnes *ikke* som medansvarlig herfor, kun Stauning og Buhl som personer. Senere omtales Alsing Andersens cirkulære lige netop, men ikke som udtryk for Socialdemokratiets politik. Det hedder: »I samme Periode udgav vi ligeledes Pjecen »Fagbevægelsens Vej«. Naar denne Pjece kom, var det fordi faglige Ledelser havde gjort Alsing Andersens Cirkulære til deres og udsendt det til Forbundene« (s.18).

Om DKPs egen politik er Alfred Jensen tilsvarende afdæmpet i sin bedømmelse af fortiden. Helt ude af trit med virkeligheden hedder det om DKP: »I Begyndelsen af 30'erne havde vort Parti allerede vendt sig bort fra Sekterismen. Partiet havde anlagt en bred Massepolitik, hvis Hovedmaal var Kamp mod Fascismen«. Faktisk blev sammenhængen mellem antifascisme og massepolitik først kommunistisk politik efter 1935. Han undlader fuldstændig at nævne de problemer partiet fik efter den russisk-tyske ikke-angrebspagt og Finlandskrigen. Vi hører kun, at partiet var »i ustandselig Fremgang« siden »Afslutningen af Finlandskrigen« (s.11).

Alfred Jensen ser opløsningen af Komintern i juni 1943 som et virkeligt vendepunkt for den kommunistiske modstandspolitik. Uden at det siges så direkte, forstår man, at den nationale fronts strategi med samling af alle modstandsorganisationer kom som en konsekvens af Kominterns opløsning.

Den kommunistiske modstandsbevægelse spiller naturligvis en væsentlig rolle i Jensens fremstilling, men den støder sammen med en anden

Forfatteren Børge K. Houmann (1902-1994) var 1935-41 forretningsfører for »Arbejderbladet« (DKP). 1939-41 var han en af de ledende i forberedelserne til at lade DKP gå under jorden i tilfælde af konflikt mellem Det tredje Rige og Sovjetunionen. Houmann undgik at blive arresteret i juni 1941, hvorefter han aktivt gik ind i modstandskampen. Houmann deltog 1941-43 i de forhandlinger, der førte til dannelsen af »Frit Danmark«, hvor han i starten ledede bladredaktionen af det illegale blad af samme navn. Børge Houmann sad i perioden 1945-46 i Folketinget for DKP og var 1946-50 medlem af Radiorådet. Chefredaktør for »Land og folk« (DKP) 1945-55. Derefter var Houmann indehaver af forlaget »Sirius«. Billedet viser Houmann under krigen. (ABA)

figur, han gerne vil fremme, nemlig den spontane folkelige modstand mod tyskerne. Det hedder således om folkestrejkerne: »Disse Strejker kom ganske vist spontant, men de var et direkte resultat af vort forberedende Arbejde«.

Halvdelen af pjecen handler om politikens udvikling efter 1943. Politikken både som DKPs (programmet *Vi kæmper for et sandt Demokrati*) og som frihedsrådets (det manglende sociale program). Men politik viser sig allerede side 18 at være »Arbejdet for Enheden«. Han skildrer de kontakter, der var til socialdemokrater på ledelsesniveau allerede under krigen for at drøfte »Mulighederne for Skabelse af eet Parti«. Og det er perspektivet, som styrer resten af fremstillingen. »Hvis vort Program skal realiseres, og det skal det, saa er det nødvendigt, at Enheden skabes i Arbejderklassen. Den er allerede skabt fra neden, og Socialdemokraterne gaar i stor Udstrækning ind for den. Det er Opgaven nu at faa den øverste Ledelse til at bøje sig for dette Faktum« (s.27), hedder det direkte.

Det gik ikke som Alfred Jensen havde håbet med at få den øverste ledelse med på enheden. Og valget i oktober 1945 gik heller ikke som Socialdemokratiet havde troet. Og den kolde krig vendte op og ned på positionerne fra krigsafslutningen.

Den anden større analyse – eller den største – er aldrig udkommet. Det er Børge Houmanns *Udkast til besættelseshistorie*.¹⁶ Det er et manuskript på 672 sider, som ligger i DKP-arkivet på ABA. Det er oprindeligt skrevet til at fejre 10-året for befrielsen, men det blev aldrig udgivet.¹⁷ Ifølge Børge Houmann skyldtes det især Ib Nørlunds kritik af hans holdning til Socialdemokratiet.

Houmanns analyse går kun frem til omkring den 20. august 1943, så den lader sig ikke i fuld udstrækning sammenligne med Alfred Jensens. Alene i kraft af dens detaljeringsgrad når den rundt om mange flere emner. Eksempelvis går analysen grundigt ind i spørgsmålet om den russisk-tyske ikke-angrebspagt, som forsvares ud fra den betragtning, at russerne måtte forsvare sig, når ikke vestmagterne ville gå ind i alliancer af den ene eller anden art. Og spørgsmålet om Finland og vinterkrigen behandles grundigt og helt ud fra sovjetiske synspunkter. Om den russiske besættelse af halvdelen af Polen hedder det i forlængelse af russiske synspunkter, at Sovjet »besatte det vestlige Hviderusland og det vestlige Ukraine, som i 1920 var blevet annekteret af godsejernes Polen« (s. 1/54).

Den afgørende forskel er i første række den, at Houmann forsøger at lave en marxistisk analyse, hvis grundsynspunkt er dette: »De skiftende

regeringers økonomiske politik under krigen og besættelsen var kun en fortsættelse af den almindelige kapitalistiske politik fra før krigen. Den forstærkedes gennem samarbejdet med tyskerne og udartede til en generel og ondartet nedskæringspolitik. De gamle politiske partier, som før krigen var udtryk for de kapitalistiske monopolars interesser, kom da også under besættelsen til at stå som garanter for et sådant samarbejde – i det omfang en sådan garanti nu kunne række. Det er dette, der er kernen i samarbejdspolitikken som folket satte en stopper for den 29. august 1943, og det er dette der er kernen i den danske modstandsbevægelse, som skabte den 29. august.« (s. 2/24).

I forlængelse af denne forståelse ses Socialdemokratiets politik som den totale opgivelse af arbejderklassens interesser. »Af frygt for at dø begik Socialdemokratiet politisk selvmord gennem tilslutning til nedskæringspolitikken« (s.3/21) hedder det. Og om de faglige leders holdning til hvervningen af Tysklandsarbejdere hedder det, at den var »lige så kompromitteret som den er karakteristisk for den »nationale« samarbejdspolitik« s.4/11). Gåseøjnene om nationale signallerer et karakteristisk skift i kommunistisk politik: samarbejdspolitikken var unational fordi den kun tilgodeså borgerskabets og bøndernes interesser.

Houmanns analyse adskiller sig afgørende i holdningen til Socialdemokratiet fra Alfred Jensens. Men den adskiller sig også derved, at den selv om den naturligvis fremhæver kommunisternes indsats, loyalt skildrer de andre organisationers tilblivelse og betydning. De eneste modstandsfolk, der ikke er plads til i hans fremstilling er trotskisterne bag bladet *Arbejderpolitik*. De karakteriseres som »5. kolonne«, »folkets fjender« og »provokatører« (s. 18/33).

Hverken dette manuskript eller Houmanns erindringer *Kommunist under besættelsen* kommer detaljeret ind på perioden efter 1943.

I stedet for at fejre befrielsens 10-årsdag med Houmanns store fremstilling, kom det store partiopgør, som også endte med at sætte Houmann uden for indflydelse. Men i 1959 fyldte partiet 40 år, og det blev fejret med Ib Nørhunds partihistorie *Det knager i samfundets fuger og bånd*.¹⁸ Kapitel VII hedder »Mens vinter blev til vår« og handler om besættelsen. Fremstillingen opsummeres i underoverskriften i 3 pointer: *Det danske folks nationale og demokratiske frihedskamp/ Kommunisternes førerskab/ og Socialdemokratiets samarbejde med besættelsesmagten*. Og da kapitlet er slut opsummeres analysen i en række didaktiske punkter: 1. Ved udbruddet af den imperialistiske krig søger det danske borgerskab at udnytte situatio-

nen til at skaffe sig ekstraprofitter. 2. Ved besættelsen af Danmark fortsættes denne bestræbelse. Det stiller arbejderklassen overfor en dobbelt modstand: den tyske imperialisme og den danske reaktion. Arbejderklassen må stille sig i spidsen for en national befrielse. 3. Socialdemokratiets ledelse indstiller sig på at være et redskab for det danske borgerskab og udnytter sin indflydelse i arbejderklassen til fordel for tilpasning til nazi-imperialismen. Det afstedkommer den dybeste krise i Socialdemokratiets historie. Mod krigens slutning ændres taktik. 4. Modstandsbevægelsen giver folket et klart perspektiv i den nationale kamp, men Frihedsrådet har ikke tilstrækkelig vægt imod arbejderklassens interesser og afviser at styrke de demokratiske positioner, som det så tilfalder DKP alene at kæmpe for.

Ib Nørlunds analyse ligner i hele sit anlæg Børge Houmanns. Der er dog væsentlige forskelle i dens nuancer og udførelse. Dels ligger der nok en politisk pointe i, at Nørlund skelner mellem Socialdemokratiets ledelse og Socialdemokratiet. Det er ledelsen, som er forrædderen, ikke partiets mange arbejder-tilhængere og -medlemmer. Dels er Nørlund nok tilbøjelig til at nedtone de andre modstandsgruppers betydning i forhold til Houmann. Derudover er der en vigtig forskel i deres stil, som måske også afspejler forskelle i deres måde at opfatte og administrere den kommunistiske marxisme. Nørlund bruger ofte upersonlige konstruktioner i form af substantiverede verber (Eks.: »Det var et initiativ til organisatorisk befæstelse og politisk retningsbestemmelse« eller: »Under modstandsviljens vækst var der opstået forskellige modstandsgrupper«), som udtrykker hans forsøg på at vise de *objektive kræfter* i den historiske proces. Denne tendens er imidlertid parret med en meget moralsk præget opfattelse af betydningen af politisk lederskab, som trækker hans opfattelse i retning af en objektiv idealisme. Omvendt er Houmanns analyse nok mere personificeret i sine grammatiske konstruktioner, som lader det individuelle handlerum træde tydeligere frem.

Udover personlige modsætninger ligger der muligvis også konjunkturrelle bedømmelser bag det, at Nørlund i 1955 er modstander af Houmanns analyse, som han selv betjener sig af i stor udstrækning i 1959. Socialdemokratiet er ikke kun et centralt punkt i kommunisternes opfattelse af besættelsestiden, det er også det helt centrale punkt i deres opfattelse af dagens politik. I perioden fra 1953-56 forsøger DKP faktisk igen at nærme sig Socialdemokratiet i den forstand, at man i den forøgede aktivitet på arbejdspladserne, der fulgte efter Phillipsstrejken (og den opløsning af kommunistisk politik, som fulgte på Stalins død) igen forsøgte at

praktisere enhedspolitikken.. Denne enhedspolitik er der store uenigheder om i ledelsen. Og Nørlunds modstand mod Houmanns analyse i 1955 kan sagtens hænge sammen med at hans opfattelse af enheden adskilte sig fra Houmanns. Omvendt udkom hans partihistorie efter SF var dannet og efter et partiopgør der i den sejrende fløjs selvforståelse var kørt efter modsætningen: kommunisme overfor revisionisme. Den skarpere tone overfor Socialdemokratiet kan tænkes her at være vendt mod revisionismen i bredere forstand inkl. SF.

Det komplicerede forhold til Socialdemokratiet giver formentlig også Alfred Jensens anden større analyse *Kommunisterne og modstandsbevægelsen*¹⁹ fra 1975 sin særlige kulør. De bagvedliggende vurderinger ligner i høj grad dem, vi også finder i hans analyse fra 1945. På trods af hans gentagne bekendelser til marxismen har han ingen intentioner om at lave en analyse, som bevæger sig udover politikens domæne. Den dimension, han afgørende ser verden i er grundlæggende et spørgsmål om *mål for tilslutning til DKP*. Man kunne måske sige, at hans verdensbillede er grundlæggende parlamentarisk, selvom han tilkender fagbevægelsen en stor rolle.

Det billede Alfred Jensen tegner af modstandsbevægelsens udvikling i sin pjece fra 1975 lægger vægten på kommunisternes indsats og gør det mere end hans første pjece fra 1945. Man kan naturligvis diskutere hans oplysninger og hans vægtning, ikke mindst den manglende betydning af de andre modstandsorganisationer. Men analysens helt afgørende problem er, at Socialdemokratiet stort set er fraværende. Det nævnes, at partiet går ind for samarbejdspolitikken, mens ellers optræder Socialdemokratiet kun i forbindelse med enhedspolitikken eller aktionsenheden, som politikken i mellemtiden har ændret navn til. Socialdemokratiet optræder i forbindelse med de kontakter Alfred Jensen selv har til H.P. Sørensen og H.C. Hansen under krigen med henblik på sammenslutning af de to arbejderpartier og i forbindelse med Hedtofts sabotage mod enhedsforhandlingerne i 1945.

I betragtning af Socialdemokratiets faktiske rolle i samarbejdspolitikens udformning og i betragtning af den rolle det spiller i den mundtlige DKP-overleverings version af besættelsestiden må Alfred Jensens pjece have virket som et provokation mod partiets mange modstandsbevægelsesmedlemmer. Forklaringen ligger måske igen i DKPs konjunkturrelle holdning til Socialdemokratiet. Netop i 70'ernes midte betonedes DKPs ledelse nødvendigheden af aktionsenhed overfor mere aktionistiske dele af deres medlemmer på arbejdspladserne. Og ikke mindst Alfred Jensen

var den, som stod for en forsonlig linje overfor Socialdemokratiet i sin udlægning af aktionsenhedens metode.

Man kan konkludere, at den dobbelthed, som ligger i, at Socialdemokratiet på den ene side i besættelsestiden havde sin eneste afgørende svækkelsesperiode overfor DKP og på den anden side i dagens politik udgjorde den mastodont, som DKP ikke kan komme uden om, præger fremstillingerne af besættelsestiden i DKPs historieskrivning. Hertil kommer at forholdet til Socialdemokratiet undergår konjunkturelle ændringer.

3.

Lille spejl på væggen der

I lidt forkortet udgave kan man sige, at når socialdemokraterne og kommunisterne ser sig i spejlet med besættelsen som bagtæppe, så får de ikke mindst øje på hinanden.

Socialdemokraterne ser kommunisterne tone frem som en direkte anledning til følelseskuden eller parantesen (som Søren Mørch har kaldt besættelsestiden). De ser kommunisterne som det fremmedelement, der trængte ind i arbejderbevægelsen og i den afgørende situation, da Socialdemokratiet var svækket, gjorde det rangen stridig som arbejderklassens leder.

Kommunisterne ser socialdemokraterne i spejlet i noget nær en ønskesituation: som svækket på grund af sin egen politik og kommunisternes indsats. Men desværre er virkeligheden indrettet sådan, at ønskesituationen ikke varede ved. Derfor filtreres spejlbilledet ofte gennem skribentens nutids politik. Man genfinder sammenvævet med spejlbilledet kommunisternes komplicerede og konjunkturelt bestemte forhold til Socialdemokratiet.

Noter

1. Hans Kirchhoff: Omkring den socialdemokratiske historieskrivning 1940-1945. *Historie*, ny række XIV, 1, 1981, s. 133-59.
2. Den socialdemokratiske historieskrivning om besættelsestiden er tidligere behandlet i: Claus Bryld: *Historieskrivningen om besættelsestiden – en polemik. Historievidenskab* nr. 18-19, 1980, s. 157-78. Hans Kirchhoff: Konsensus og konflikt i synet på besættelsestidens historie. *Historie og samtidsorientering* 24. årg. nr. 1, 1985, s. 42-66. Henrik Nissen: *Danmarks historie* bind 7. Tiden 1914-45. 1988. Litteratordiskussion s. 410-26.
3. Hans Kirchhoff: Hans Hedtofts tale, februar 1941. Samarbejde eller brud? Et studie i

- Socialdemokratiets overlevelsesstrategi under besættelsen. *Historisk Tidsskrift* bd. 82, hefte 2, 1983, s. 233.
4. Artiklerne i *Danmark besat og befriet* bind 2 rummer en del afsnit trykt med småt. Normalt kan man springe den slags over, men her lønner det sig at læse dem grundigt, for her findes alt sprængstoffet, de overordnede vurderinger og politiske budskaber.
 5. *Danmark besat og befriet* bind 1, s. 83.
 6. *Ibid.*, s. 305.
 7. *Danmark besat og befriet* bind 1, s. 76-77.
 8. *Danmark besat og befriet* bind 2, s. 182.
 9. *Danmark besat og befriet* bind 3, s. 355-56.
 10. *Danmark besat og befriet* bind 2, s. 49.
 11. *Ibid.*, s. 28.
 12. Jens Otto Krag: Vilhelm Buhl. I H.P. Sørensen (red.): *Fra Folket de kom*, København 1962, s. 272-73.
 13. *En Bygning vi rejser*, bind 3, s. 207.
 14. K.B. Andersens oppositionsindlæg er trykt i *Historie* Ny række XIII, 3, 1980, s. 133-42. Citater er fra s. 138-39.
 15. Alfred Jensen: *Kommunisterne under Besættelsen. Beretning paa Kommunistisk Partis første legale Centralkomitémøde efter befrielsen afholdt den 27. og 28. Maj 1945*, København 1945.
 16. Børge Houmann: *DKP og Frihedskampen. Udkast til besættelsestidshistorie* bd. 1-2, DKP-arkivet, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Manuskriptet består af 19 kapitler, hvoraf kap. 10, som skulle handle om Horsørød, ikke blev skrevet.
 17. Om manuskriptets historie se Morten Thing: Børge Houmann – skitse til en biografi, i Thing og Bech Rasmussen (red.): *Børge Houmann og hans samtid*, Kbh. 1992, s. 28.
 18. Ib Nørlund: *Det knager i samfundets fuger og bånd ... Rids af dansk arbejderbevægelses udvikling*, København 1959.
 19. Alfred Jensen: *Kommunisterne og modstandsbevægelsen*, København 1975.

